

BİLİMSEL VE MESLEKİ CEMİYETLER

EMRE DÖLEN*

Osmanlıların özellikle son döneminde Türklerin tıp ve eczacılık gibi alanları ihmal etmiş olmalarından ötürü, hekim ve eczacıların çok büyük bir kısmı Osmanlı gayrimüslimleri ve yabancılar tarafından temsil edilmiştir. Bunun bir sonucu olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ilk mesleki cemiyetlerin bu zümreye mensup hekim ve eczacılar tarafından kurulmuş olduğu görülür. Bununla birlikte aynı yüzyılın sonlarından itibaren bu alanlarda faaliyet gösteren Türklerin sayısı da giderek artmıştır. II. Meşrutiyet'in ardından çeşitli cemiyetlerin kurulmasında büyük bir atılım yaşanmış olmakla beraber, bunların büyük bir çoğunluğu kalıcı olamamıştır.

BİLİMSEL CEMİYETLER

Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye

Encümen-i Daniş'in kendisinden bekleneni veremeden dağılmasının ardından Mehmed Tahir Münif Efendi'nin (Paşa) (ö. 1910) öncülüğünde "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye" kurulmuştur. Cemiyetin kurulmasıyla ilgili başvuru Petersburg Sefiri Halil Bey tarafından yapılmış ve 25 Mayıs 1861 tarihli olarak faaliyet göstermelerine izin verilmiştir.

Cemiyetin amaçları kitap telif ve tercümesi, umuma açık dersler verilmesi ve *Mecmûa-i Fünûn* adlı derginin neşri yoluyla bilim ve fenlerin yayılmasına hizmet etmek olarak özetlenebilir. Cemiyetin devletten yardım almadan üyelerin aidatları ve mecmuanın abone ve satış gelirleri ile sürdürülmesi hedeflenmiştir. Cemiyetin sürekli, geçici ve muhabir olmak üzere üç tür üyesi bulunmaktaydı. Sürekli üye olabilmek için Türkçe dışında Arapça veya Farsça veya en az bir Avrupa dili bilmek şart koşulmaktaydı. Sürekli üyelerin Osmanlı uyruklu olması zorunludur. Bunlar *Mecmûa-i Fünûn*'a yazı vermeye ve ders okutmaya mecbur oldukları gibi kitap telif ve tercümesi ile de yükümlüdürler.

Cemiyetin 41 kurucu üyesi vardır. Bunlardan 33 kişi sürekli ve sekiz kişi sürekli olmayan üye olup

muhabir üye yoktur. Üyelerin yapısına bakıldığında bunlar arasında ilmiye sınıfından kimse bulunmadığı gibi Encümen-i Daniş üyelerinden yalnız Hayrullah Efendi ile Kemal Efendi sürekli olmayan üyeler arasında yer almıştır. Sürekli üyelerden 16'sı Tercüme Kalemî'nde görevli, 11'i çeşitli görevlerde memur, üçü Mühendishane hocası ve üçü de subaydır.¹ Kendilerine Eminönü Çiçek Pazarı'ndaki Taşmektep binası tahsis edilen cemiyette, genele açık olarak Fransızca, İngilizce ve Rumca ile hukuk ve ekonomi politik konularında dersler verilmiştir. Cemiyet merkezindeki derslere çok sayıda öğrenci devam etmeye başlamış ve özellikle Fransızca dersine gösterilen büyük ilgi nedeniyle dört sınıf açılmıştır. Dersler haftanın belirli gün ve saatlerinde düzenli olarak verilmiştir.

1864 yılı başında cemiyet merkezinde bir kütüphane ve kiraathane yani okuma salonu hizmete açılmıştır. Bağışlanan kitaplarla 1.000 ciltlik bir kütüphane oluşmuştur. Kitapların yanında haritalar, coğrafya ve çeşitli bilim dallarına ilişkin levhalar, fizik ve mekaniğe ilişkin çeşitli aletler de bulunmaktadır. Bu levha, alet ve modeller, anlatılan derslerde de kullanılmaktadır. Bağış yapanlar ve bağışladıkları kitaplar *Mecmûa-i Fünûn*'da ilan edilmiştir.² Kütüphane için bir nizamname hazırlanmıştır. Buna göre kütüphaneden yararlanmak için ayda 5 kuruş olmak üzere altı aylık peşin 30 kuruş ödemek ve cemiyet veya kütüphane üyelerinden biri tarafından önerilmek gereklidir. Resmî okulların öğrencilerinden ücret alınmayacaktır. Kütüphane için hazırlanan nizamname Türkiye'deki ilk modern kütüphane nizamnamesidir. Bu kütüphane İstanbul'da bilim ve fen alanında yabancı dilde kitapların bulunduğu umuma açık tek kütüphanedir. Cemiyet merkezindeki okuma salonunda 7 Türkçe, 10 Fransızca, 5 İngilizce, 4 Ermenice ve 3 Rumca gazete de okuyucuların hizmetine sunulmuştur.³

1 İhsanoğlu, s. 202-204.

2 Işıl [Ülman], "Bir Aydınlanma Hareketi", s. 149-160.

3 Işıl [Ülman], "Bir Aydınlanma Hareketi", s. 161-162.

* (E.) Marmara Üniversitesi

Cemiyet merkezinde başta *Mecmûa-i Fünûn*'u basmak üzere bir matbaa kurulmuştur. Bu matbaada Latin, Yunan ve Ermeni alfabelerine ilişkin harfler de bulunduğundan Fransızca, Rumca ve Ermenice kitaplar da basılabilmektedir. Bu matbaa, cemiyetin faaliyeti sona erdikten sonra da çalışmasına uzun süre devam etmiş, bazı kitaplar ve *Mecmûa-i Maârif* burada basılmıştır.⁴

Cemiyetin en önemli ürünü 1862-1867 yılları arasında aylık olarak yayınlanmış olan *Mecmûa-i Fünûn* adlı dergidir.⁵ Cemiyetin kuruluşundan yaklaşık bir yıl sonra derginin ilk sayısı Haziran 1862'de yayınlanmış ve Ocak 1865'te yayınlanan 33. sayıya kadar yayını düzenli olarak sürdürmüştür. Cemiyet, içine düştüğü mali sıkıntı nedeniyle çalışmalarını ve derginin yayını durdurmak zorunda kalmıştır. Kısa bir süre sonra 18 Şubat 1865'te devlet tarafından cemiyete 50.000 kuruşluk yardım yapılması üzerine çalışmalar yeniden başlamış ve yaklaşık bir yıl sonra Mayıs 1866'da derginin 34. sayısı çıkmıştır. Dergi, Şubat 1867'de çıkan 43. sayısına kadar düzenli olarak yayınlanmış ve Haziran 1867 tarihli 45. sayısı ile yayın hayatına son vermiş, cemiyet de dağılmıştır.

Mecmûa-i Fünûn başlangıçta 300 tane basılırken daha sonra bu sayının ikiye katlandığı anlaşılmaktadır. Dergiyi desteklemek için 20 kişi ve kuruluş birden fazla dergiye abone olup bunların toplam sayısı 84 tanedir.⁶ Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye başarılı çalışmalarını özellikle Sadrazam Keçecizade Fuad Paşa'nın himayesinde ve Münif Paşa'nın yönetiminde sürdürmüştür.

Cemiyet-i İlmiye

Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin kapanmasından bir süre sonra 1879'da "Cemiyet-i İlmiye" kurulmuştur. Bu cemiyetin tam ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu konusunda bilgi bulunmamakla birlikte, cemiyet tarafından 29 Aralık 1879-12 Şubat 1880 tarihleri arasında yedi sayı olarak *Mecmûa-i Ulûm* adlı bir dergi yayınlanmıştır. Cemiyetin amaçları sadece bilim ve kültürü yaymak olmayıp bunların yanında bazı zanaat ve mesleklerin teşvik edilerek yaygınlaştırılması, bazı okullara destek verilmesi, fenlerin, tekniğin, ziraat ve sanayinin yayılması gibi çok geniş kapsamlı amaçları vardır. *Mecmûa-i Ulûm*'un yazarları arasında Namık

⁴ Eren, "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye", s. 11.

⁵ *Mecmûa-i Fünûn*'da yayınlanmış olan yazıların ayrıntılı bir dökümü ve değerlendirilmesi Yeşim Işıl [Ülman] tarafından yapılmıştır.

⁶ Işıl [Ülman], "Bir Aydınlanma Hareketi", s. 148.

Kemal ve II. Darülfünun'un müdürü olan Hoca Hasan Tahsin Efendi gibi kişiler de bulunmaktadır.⁷

TIP CEMİYETLERİ

Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne/Türk Tıp Derneği

Kırım Savaşı nedeniyle İstanbul'da bulunan çok sayıda İngiliz, Fransız ve İtalyan hekim bir araya gelerek karşılaştıkları tıbbi sorunları tartışma ve kendi aralarında dayanışma ihtiyacı duymuşlardır. İngiliz ordusu hekimlerinden Dr. Pincoffs'un öncülüğünde altı ay süren bir ön hazırlığın ardından 15 Şubat 1856'da cemiyetin ilk toplantısı yapılmıştır. Cemiyetin kuruluşundaki adı "Dersaadet Cemiyet-i Tıbbiyesi/Société Médicale de Constantinople" (İstanbul Tıp Cemiyeti)'dir. Cemiyetin 40 kurucu üyesi arasında bazı Osmanlı vatandaşları olmakla birlikte hiçbiri Türk değildir. Kendi de tıp tahsil etmiş bulunan Sadrazam Fuad Paşa'nın girişimi sonucunda 24 Mayıs 1856 tarihli irade ile cemiyetin kuruluşuna resmen izin verilmesine, ismine "Şâhâne" unvanının eklenmesine ve cemiyete ayda elli altın tahsis edilmesine karar verilmiştir. Bunun ardından cemiyetin adı "Société Impériale de Médecine/Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne" (İmparatorluk Tıp Cemiyeti) olarak değiştirilmiş ve 22 Ocak 1858'de nizamnamesi yayınlanmıştır. Üyelerin çok büyük çoğunluğunu yabancı hekimler ile Osmanlı uyruğunda olan Hristiyan hekimlerin oluşturduğu bu cemiyetin resmî dili Fransızcadır. Ancak bu dönemde Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin öğretim dili de Fransızca olduğundan bu durumu çok yadırgamamak gerekir. Daha sonra XIX. yüzyıl sonlarında cemiyetin yıllık 600 lira olan ödeneği, Sultan II. Abdülhamid tarafından yılda 280 liraya indirilmiştir. Cemiyetin toplantıları genellikle haftada bir yapılmış ve bu toplantılarda, savaş cephelerinde ortaya çıkan hastalıklar, ülkenin sağlık sorunları ile ilgili tartışmalar yapılarak tavsiyelerde bulunulmuş, ilginç vakalar takdim edilmiş ve yabancı profesörlere konferanslar verdirilmiştir. Cemiyet II. Meşrutiyet öncesi dönemde Türk toplumuna yabancı kalmış, üyeleri arasında Türklüğü aşağı görenler olduğu gibi tıp dilinin Türkçeleştirilmesi tartışmalarında karşı duruşun bir odağı olmuştur. Cemiyetin 1856-1922 arasındaki 63 başkanından sadece beşi Türktür. II. Meşrutiyet döneminde bir yandan Türk üyelerin sayı ve ağırlığı artarken öte yandan da cemiyet üzerinde İttihat ve Terakki iktidarının etkisi artmaya başlamıştır. Bunun sonucunda 1918'de cemiyetin

⁷ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Cemiyet-i İlmiye ve *Mecmua-yı Ulûm*", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1987, s. 222- 245.

1a- Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin çıkardığı *Mecmûa-i Fünûn*

resmî dili Türkçeye dönmüştür. Saltanatın kaldırılmasının ardından adı “Şark Tıp Cemiyeti” olarak değiştirilmiş ve cemiyet 1923’te “Türk Tıp Cemiyeti” adını almıştır. 1973’te adı “Türk Tıp Derneği” olarak değişen bu kuruluş günümüzde de varlığını sürdürmektedir.⁸

Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne’nin en önemli katkısı, yayın organı olarak çıkarttığı *Gazete Médicale d’Orient* (Doğu Tıp Gazetesi) olmuştur. Bu derginin yayınlanmasına 15 Şubat 1857’de karar verilmiş ve ilk sayısı Nisan 1857’de yayınlanmıştır. Fransızca olarak yayınlanan bu dergide cemiyetin toplantı tutanaklarına, çeşitli konulardaki inceleme raporlarına, tıbbi haberlere ve Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk kez sağlık istatistiklerine yer verilmiştir. Bu dergi 1925 yılına kadar 70 cilt olarak yayınlanmış ve aynı yıl yayınına son vermiştir.⁹

8 Ekrem Kadri Unat, “Osmanlı Devletinde Tıp Cemiyetleri”, *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1987, s. 86-88; Hüsrev Hatemi, “Türk Tıp Derneği (Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne) Türk Tıp Cemiyeti: 1856-986”, *Türk Tıp Derneği (Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne)*, İstanbul 1997, s. 16-24.

9 Hüsrev Hatemi ve Aykut Kazancıgil, “Türk Tıp Cemiyeti (Derneği) Cemiyet-i Tıbbiye-i

Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye/Türkiye Tıp Akademisi

Tıp öğretiminin Türkçe yapılmasından yana olan Mehmed Cemaleddin Efendi, 26 Haziran 1853’te Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Nazırı olarak atanmıştır. 1856’da Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne’nin kurulduğu sırada Cemaleddin Efendi öğrencilerin yetenekli olanlarından bir “mümtaz sınıf” oluşturmuştur. Bu sınıfın açılışının hedefi ilerde tıp dilini Türkçeleştirecek olan çekirdek kadronun yetiştirilmesidir. Cemaleddin Efendi bu sınıfa muallim olarak daha sonra vakanüvis olan Ahmed Lutfi Efendi’yi ve müzakereci olarak da Arif ve Şevki efendileri atamıştır. Bu sınıfı oluşturan Kıımlı Aziz İdris, Vahdeddin, Hüseyin Remzi, Servet, Nedim, İbrahim Lutfi ve Bekir Sıdkı efendilere Arapça, Farsça ve Türkçe dersleri verilmiştir.¹⁰

1859’da Cemaleddin Efendi’nin azli ve mümtaz sınıfın kapatılmasından sonra öğrenciler çalışmalarını sürdürmüşler, daha önce yapılmış çevirileri incelemişler ve tıbbın Türkçe olarak da ifade edilebileceğine inanmışlardır. Tıp kitaplarını çevirmek, halkın yararı için tıbbi konuları Türkçe olarak yazmak ve düşünce alışverişinde bulunmak üzere bir bilimsel cemiyet kurarak bilimsel bir dergi çıkarmak gerektiği sonucuna varmışlardır. Böylece 1862’de “Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye” (Osmanlı Tıp Cemiyeti)’nin nizamnamesi hazırlanmış ve ancak yine de cemiyet resmî bir kimlik edinememiştir. Salih Efendi’nin ikinci nezareti esnasında cemiyetin resmen kurulması yönünde gerekli girişimlerde bulunmuş ve 1867’de Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Nezareti’nin sorumluluğunda kalmak ve ayda 1.000 kuruş kırtasiye bedeli verilmek üzere “Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye”nin kurulmasına irade çıkmıştır. Cemiyetin üyelerinin Kıımlı Aziz Bey’in öncülüğünde yaptıkları girişimler sonucu Türkçe öğretim yapmak üzere Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Sivil Tıp Okulu) kurulmuştur.¹¹ Bu mektep, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne’deki tıp öğretiminin de 1870’ten itibaren Türkçeye dönmesinde önemli rol oynadı. Cemiyet 1870’te bir program çerçevesinde tıp kitaplarının Fransızcadan Türkçeye çevrilmesine girişmiş ve 1892’den itibaren de “Tıbbi Müzakereler” adı altında

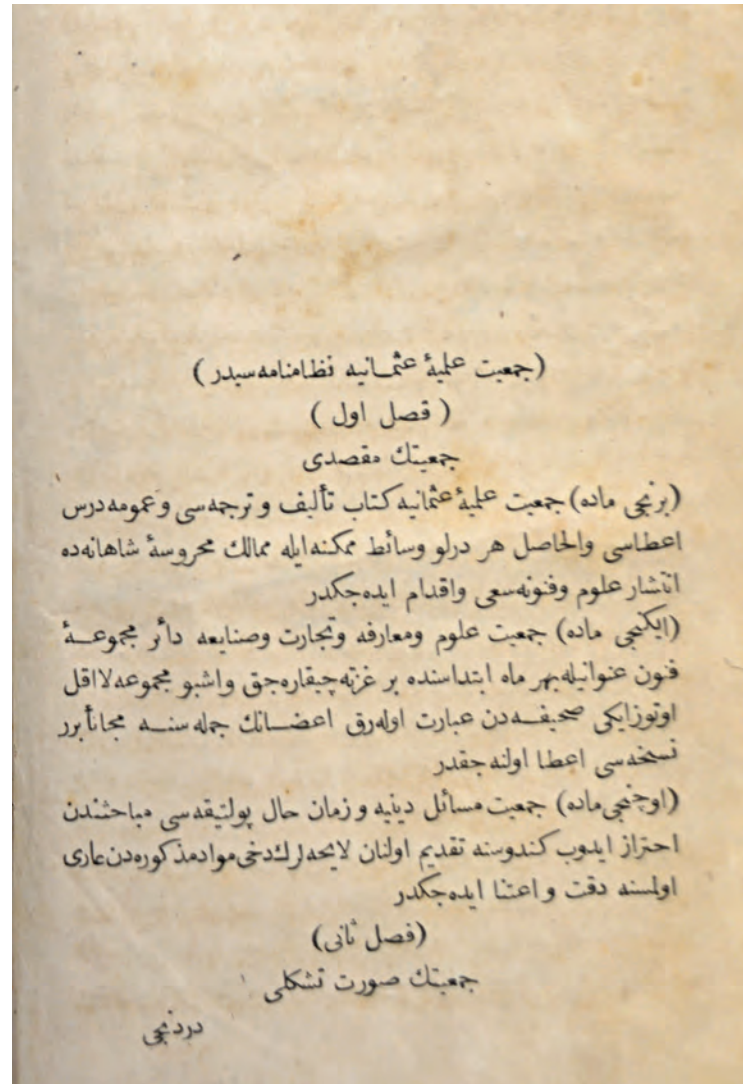
Şahane ve Tıbbın Gelişmesine Katkıları”, *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1987, s. 111-119.

10 Nil Sarı, “Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye ve Tıp Dilinin Türkçeleşmesi Akımı”, *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1987, s. 121-122; Unat, “Osmanlı Devletinde Tıp Cemiyetleri”, s. 88.

11 Sarı, “Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye”, s. 121-125; Unat, “Osmanlı Devletinde Tıp Cemiyetleri”, s. 88-89.

kurulmaya başlanmıştır. Hekimlerin mesleki çıkarlarını korumak ve savunmak amacıyla 30 Temmuz 1908'de merkezi İstanbul'da olmak üzere "Etıbbâ-yi Mülkiye-i Osmaniye Cemiyet-i İttihadiyesi / Association des Médecine Civils Ottomans" (Osmanlı Sivil Hekimleri Birliği) adı altında bir cemiyet kurulmuş olmakla birlikte faaliyetlerini sürdüremeyerek iki yıl sonra kapanmıştır. Bunun ardından 14 Aralık 1911'de "Etıbbâ-yi Mülkiye Cemiyet-i" (Sivil Hekimler Cemiyeti) kurulmuştur. Cemiyetin amaçları; bilimsel ve sosyal olup üyeler arasında dostluk ve yardımlaşmayı sağlamak, sivil hekimlerin haklarını korumak ve savunmak, genel sağlığı tehdit eden hastalıklarla mücadele etmek, mesleğin ilerlemesine katkıda bulunmak olarak özetlenebilir. Cemiyet bir dergi çıkarmayı ve taşrada şubeler açmayı hedeflemiştir. Bu cemiyetin ne kadar yaşadığı bilinmemektedir. 1909'da İstanbul Darülfünun Tıp Fakültesi oluşturulurken muallim muavinliği kaldırılmış ve bu kadroda bulunanlara şeflik unvanı verilmiştir. Bununla birlikte şeflere muallim muavinlerinin yapmaları gereken görevlerin verilmesi üzerine şefler haklarını korumak ve muallim muavinliği unvanını yeniden kazanabilmek için mücadele etmek üzere 1910 yılı sonlarında "Osmanlı Tıp Fakültesi Şefler Cemiyeti" adı altında bir cemiyet kurmuşlardır. Şefler 1911'de yalnız şeflik görevini yapacaklarını bildirmişler ve Balkan Savaşı dolayısıyla bir süre durulan mücadele 1914 yılı başında şiddetlenmiştir. Bütün bunların sonucunda 20 Şubat 1331 (4 Mart 1916) tarihli *Darülfünun Tıp Fakültesi ve Şuubatı Nizamnâmesi* ile şefliğin kaldırılması sonucunda sorun çözüme ulaşmıştır. Bu cemiyetin de ne zaman kapandığı bilinmemektedir.¹⁶

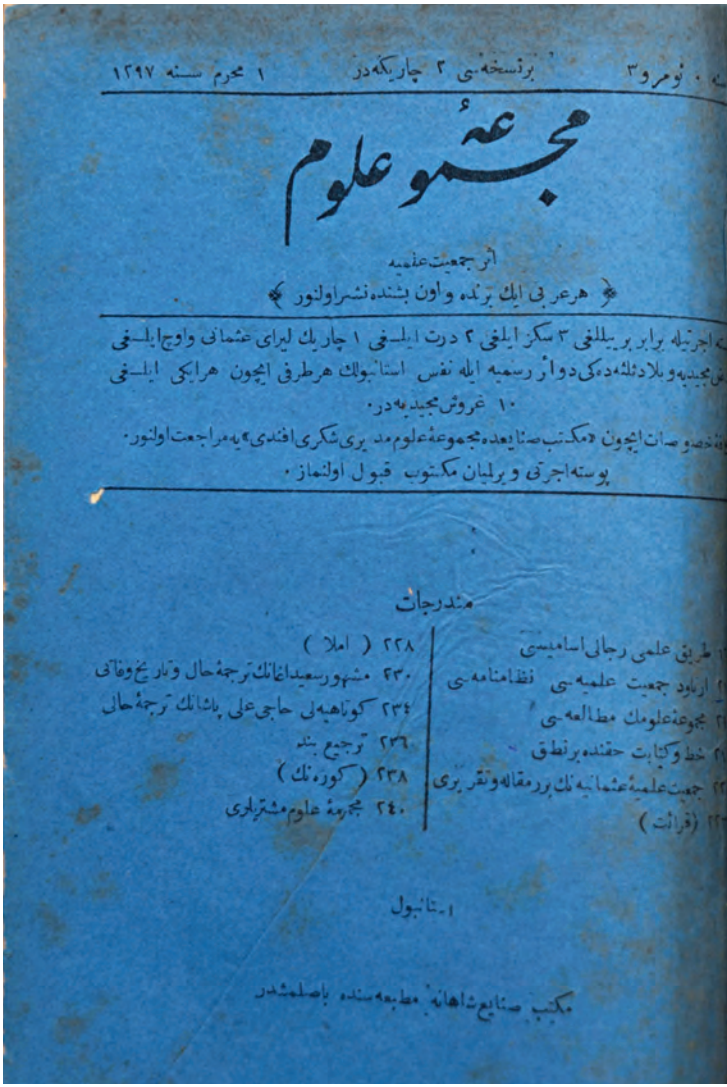
Dr. Mazhar Osman (Uzman; ö. 1952) tarafından 1914'te "Osmanlı Tababet-i Akliye ve Asabiye Cemiyeti" (Osmanlı Ruh ve Sinir Hekimliği Cemiyeti) adı altında kurulmuş olan bu cemiyetin tüzüğü'nün tamamlanması üzerine, ilk kez Ekim 1918'de toplantılarında bilimsel bildirilerin sunulmasına ve tartışılmasına başlanmıştır. Bu cemiyet Cumhuriyet döneminde de adındaki Osmanlı kelimesini kaldırarak faaliyetine devam etmiştir. Darülfünun Tıp Fakültesi'nden Müderris Dr. Raşit Tahsin (Tuğsavul; ö. 1936) Bey tarafından Aralık 1918'de "Tababet-i Ruhiye Cemiyeti" (Ruh Hekimliği Cemiyeti) adı altında bir cemiyet kurulmuş ve toplantılarını Tıp Fakültesi'nde yapmıştır. Bu cemiyet 1926 yılında faaliyetlerine son vermiştir. Savaşın getirdiği koşullar altında veremden ölenlerin sayısının artması üzerine

2- Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin çıkardığı *Mecmûa-i Fünûn*'da yayımlanan nizamnâmesi

veremle savaş amacıyla Bahriye Nazırı Ahmet Cemal Paşa'nın (ö. 1922) öncülüğünde 8 Haziran 1918'de "Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti" kurulmuştur. Cemiyetin başkanlığına Dr. Besim Ömer Paşa (ö. 1940) seçilmiş ve cemiyet Haydarpaşa'daki Tıp Fakültesi'nin yakınında iki baraka kurarak burayı dispanser olarak kullanmıştır. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali üzerine cemiyet faaliyetini durdurmak zorunda kalmıştır. Bu cemiyet Cumhuriyet döneminde "Veremle Savaş Cemiyeti/Derneği" olarak yeni bir çatı altında faaliyetini sürdürmüştür. 1919'da "Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti" (Cilt Hastalıkları ve Frengi Cemiyeti) kurulmuştur. Cemiyetin toplantılarında cilt hastalıkları ve frengi ile ilgili sorunlar tartışılmış ve bu konularda vaka takdimleri yapılmıştır. Cemiyet 1921'den itibaren yarısı Türkçe ve yarısı Fransızca olmak üzere *İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti Mecmûası/Bulletin de la Société de Dermatologie et de Syphilographie de Constantinople* adında bir dergi yayınlamaya

16 Unat, "Osmanlı Devletinde Tıp Cemiyetleri", s. 98-101.

3- Cemiyet-i İlmiye'nin çıkardığı Mecmûa-i Ulûm

başlamıştır. Bu cemiyet Cumhuriyet'in başlangıç döneminde kapanmıştır. Mondros Mütarekesi'nin ardından oluşan olumsuz ortam içinde hekimler arasında dayanışmayı sağlamak ve sorunları ortaklaşa çözmek amacıyla Tıp Fakültesi müderrislerinden Dr. Asaf Derviş Paşa'nın öncülüğünde 14 Mart 1919'da Türk Ocağı'nda yapılan bir toplantıda "Etibba Muhadenet Cemiyeti" (Hekimler Dostluk Cemiyeti) kurulmuştur. Cemiyet, ölen hekimlerle de ilgilenerek bir yardım sandığı da kurmuştur. Buna paralel olarak Kadıköy'de benzer amaçlarla "Etibba Teavün Cemiyeti" (Hekimler Yardımlaşma Cemiyeti) kurulmuştur. Bu iki cemiyet 1923'te "İstanbul Etibba Muhadenet ve Teavün Cemiyeti" (İstanbul Hekimler Dostluk ve Yardımlaşma Cemiyeti) adı altında birleşmiş ve 1935'te "Türk Hekimleri Dostluk ve Yardım Cemiyeti" adını almıştır.¹⁷

17 Unat, "Osmanlı Devletinde Tıp Cemiyetleri", s. 102-105.

ECZACILIK CEMİYETLERİ

Société de Pharmacie de Constantinople

İstanbul'da bulunan eczane sahipleri tarafından İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer şehirlerindeki eczacılığın düzeyini yükseltmek, alanına giren bilimsel konularda yönetime yardımcı olmak ve eczacıların çıkarlarını korumak amacıyla 9 Haziran 1879'da "Société de Pharmacie de Constantinople/ Cemiyet-i Eczacıyân der Âsitane-i Aliyye" adı altında bir cemiyet kurulmuştur.¹⁸ Cemiyetin ilk başkanı olarak Charles Bonkowski seçilmiş ve kuruluşta 185 olan üye sayısı kısa sürede 210 olmuştur. Cemiyet 1881'de "Şâhâne" unvanını alabilmek için başvurmuş ise de 16-18 Ocak 1881 tarihli irade ile cemiyetin "Cemiyet-i Osmaniye-i Eczacıyân" (Osmanlı Eczacıları Cemiyeti) adını kullanmasına izin verilmiştir. 18 Eylül 1882 tarihinde yapılan toplantının ardından bilinmeyen bir nedenle cemiyet kapatılmıştır. Cemiyet 1879-1880 döneminde *Journal de Société de Pharmacie de Constantinople* adında bir dergi yayınlamıştır. Bundan on yıl sonra eczane sahipleri 23 Haziran 1892'de yaptıkları toplantıda cemiyetin çalışmalarına yeniden başlamasına karar verilerek yönetim kurulu seçimi yapılmıştır. Cemiyetin toplantıları 15 günde bir yapılmış, bu toplantılarda önce cemiyete gelen yazı, kitap ve dergiler konusunda bilgi verildikten sonra mesleki ve bilimsel bildirimler sunularak tartışılmıştır. Bu bildirimlerin özetleri *Revue Médico-Pharmaceutique* adlı dergide yayımlanmıştır. Bu cemiyetin en önemli mücadele konusu Müslüman halkın alışveriş ettiği aktarların satacağı maddelerin eczacılar lehine sınırlandırılmasıdır ve bu konuda da başarılı olmuşlardır.

Cemiyetin çalışmaları 1908'de polis tarafından durdurulmuş, II. Meşrutiyet'in ardından üyelerin bir bölümü tarafından cemiyetin yeniden canlandırılmasına çalışılmış ise de başarılı olunamamıştır. Üyelerin bir bölümü de Türk eczacılar ile birleşerek "Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti"ni kurmuşlardır. İstanbul'daki yabancı uyruklu eczacılar tarafından 1907'de "Association des Pharmeciens Entrangers" (Yabancı Eczacılar Birliği) adlı bir cemiyet kurulmuş ise de hakkında fazla bir bilgi yoktur.

18 Turhan Baytop, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Eczacılık Cemiyetleri", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1987, s. 144-147; 1865'te "Société de Pharmacie de Constantinople" adı altında bir cemiyetin kurulmuş olduğu fakat bunun sürdürülemediği anlaşılmaktadır.

4- Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin çıkardığı Gazete Médicale d'Orient (Doğu Tıp Gazetesi)

Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti

II. Meşrutiyet'in ardından İstanbul'daki önde gelen Türk eczacıların girişimi sonucunda 250 eczacının katılımı ile 20 Ağustos 1908 tarihinde yapılan toplantıda "Osmanlı Eczacı İttihad (Birlik) Cemiyeti" adı altında bir cemiyet kurulmasına karar verilerek başkanlığa Hamdi Bey seçilmiştir. Eczacıların başlıca sorunlarının çözümü için yeni bir eczaneler ve eczacılar kanunu ile bir ilaç tarifesi hazırlanmış olmakla birlikte bunların hayata geçirilmesi mümkün olmamıştır. Bunu bir başarısızlık sayan Türk olmayan eczacılar, 1909'da cemiyetten ayrılarak "Devlet-i Osmaniye Eczacıları Cemiyeti" adı altında yeni bir cemiyet kurmuşlardır.¹⁹

¹⁹ Baytop, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Eczacılık Cemiyetleri", s. 148-149.

Société des Pharmaciens de l'Empire Ottoman

İstanbul'daki Türk olmayan eczane sahipleri tarafından 19 Kasım 1909'da "Société des Pharmaciens de l'Empire Ottoman" (Devlet-i Osmaniye Eczacıları Cemiyeti) adı altında bir cemiyet kurulmuştur.²⁰ Cemiyet başlangıçta Türk olmayan eczacılar tarafından kurulmuş olmakla birlikte Türk eczacıların sayıca artması ve bu cemiyete üye olmaları sonucunda cemiyet içindeki ağırlıkları giderek artmaya başlamıştır. Bu gelişimin sonucunda 24 Mart 1911 tarihli toplantıda cemiyetin resmî dilinin Türkçe olması kabul edilmiş, 7 Nisan 1911 tarihli toplantıda cemiyet başkanlığına Ahmet Vefik (Uluçay) Bey ve 1914'te Nail Halit (Tipi) Bey seçilmiştir. Güçlü olabilmek için eczacıların hak ve çıkarlarını korumak için kurulmuş olan cemiyetlerin bir program üzerinde anlaşarak birleşmeleri istenilmiş ise de bu sonuca ancak 13 Haziran 1924'te "Türkiye Eczacıları Cemiyeti"nin kurulması ile ulaşılabilmektedir.

Cemiyetin adı 29 Mayıs 1928 tarihindeki toplantıda "İstanbul Eczacıları Cemiyeti" ve 19 Mart 1929 tarihindeki toplantıda da yeniden "Türkiye Eczacıları Cemiyeti" olarak değiştirilmiştir. Bu cemiyetin üye olarak eczane sahiplerini kapsaması karşısında tüm diplomalı eczacıları çatısı altında toplamak üzere 28 Mayıs 1929'da "Türk Farmakolog Birliği" adı altında bir cemiyet kurulmuştur. 26 Mayıs 1935 tarihindeki toplantıda cemiyetin adı "Türkiye Emgen Kurumu" olarak değiştirilmekle birlikte 10 Nisan 1939'da yeniden "Türkiye Eczacıları Cemiyeti" adına dönmüştür.²¹

MÜHENDİS VE MİMAR CEMİYETLERİ

Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti²²

II. Meşrutiyet'in ardından Mimar Kemaleddin Bey'in öncülüğü ve çağrısı ile 28 Ağustos 1908'de Sirkeci'de istasyon bahçesinde toplanan Osmanlı mimar ve mühendisler "Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti" adı altında bir cemiyet kurulmasına karar vererek cemiyetin nizamnamesini hazırlamak üzere yedi kişilik bir geçici kurul oluşturmuşlardır. Geçici kurul bu görevi kısa sürede yerine getirmiş ve 18 Eylül 1908'de yapılan toplantıda nizamname kabul edilerek ilk yönetim kurulu seçilmiştir.

²⁰ Baytop, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Eczacılık Cemiyetleri", s. 149-151.

²¹ Naşid Baylav, *Eczacılık Tarihi*, İstanbul 1968, s. 415-425.

²² Feza Günergun, "Osmanlı Mühendis ve Mimarları Arasında İlk Cemiyetleşme Teşebbüsleri", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1987, s. 156-179; Cüneyd Okay, *Eski Harfli Mühendislik Dergileri*, İstanbul 2004, s. 44-47.

Cemiyetin kuruluş amacı; mühendis ve mimarların haklarını korumak, Osmanlı ülkesinde bayındırlık ve mimarlığın gelişmesine çalışmak, Osmanlı mühendis ve mimarları arasında dostluk ve bağlılığı artırmak ve yardıma muhtaç olanları korumak ve mühendislik ve mimarlığa inceleme ve bilimsel araştırmalar yapmak olarak belirlenmiştir. Cemiyet İstanbul dışında bulunan mimar ve mühendisleri de bünyesinde toplamıştır. Cemiyet, kuruluşundan bir yıl kadar sonra Ekim 1909'dan itibaren *Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Mecmuası* adı altında bir dergi yayınlamaya başlamış olmakla birlikte bu dergi uzun ömürlü olmamış, 12. ve son sayısı Eylül 1326 (Eylül 1909)'da çıkmıştır.²³ Cemiyet resmen kapanmamış olmakla birlikte 1912-1919 döneminde birbirini izleyen savaş ortamı içinde dağılmıştır. Mütareke döneminde cemiyeti yeniden canlandırmak isteyen Mimar Kemaleddin Bey'in girişimi sonucunda 28 Temmuz 1919'da yapılan toplantıda yeni bir yönetim kurulu seçilmiştir. Bu dönemde dergi çıkartılmamakla birlikte çeşitli kitapların yayımlandığı görülmektedir.

Association des Architectes et Ingénieurs en Turquie

Bu cemiyet Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti'nin faaliyetine ara verdiği 1912'den sonra çoğunluğu Türk olmayan mühendis ve mimarlar tarafından kurulmuş olup Türkçe resmî adı bilinmemektedir. Cemiyetin kuruluşu 31 Ekim 1913'te onaylanmış olup cemiyetin dili Türkçe ve Fransızcadır. Bu cemiyetin ne kadar varlığını sürdürmüş olduğu konusunda bir bilgi yoktur.²⁴

Osmanlı Mühendis İktisat Cemiyeti

Mühendis Mektebi öğrenci ve mezunları arasında para toplayıp bunu uygun biçimde işleterek ilerde birikecek sermaye ile bir şirket kurmayı amaçlayan "Osmanlı Mühendis ve İktisat Cemiyeti" 1912'de kurulmuştur. Bu cemiyetin İttihat ve Terakki tarafından oluşturulan "millî iktisat" politikasının ürünü olduğu görülmektedir. Cemiyetin amacını gerçekleştirip gerçekleştirmediği ve ne zaman kapandığı bilinmemektedir.²⁵

Mesleki cemiyet ve kuruluşlar bakımından Osmanlı'dan 1960'lara kadarki dönemi göz önüne aldığımızda bunların etkin ve sözü dinlenir örgütler olduğu görülmektedir. Bunun başlıca nedeni bu kuruluşlar ile bürokrasi arasındaki organik ilişkilerdir.

Türkiye'de bir tıp fakültesi, bir eczacı mektebi, bir dışçı mektebi ve bir mühendis mektebi vardır. Az sayıda mezun veren bu okullardan mezun olanlar, birbirlerini tanıdıkları gibi bunlardan bürokraside görev almış olanlar da mesleki kuruluşların üyesi ve hatta yöneticisi konumundadırlar. Cumhuriyet döneminde de bu durum sürdüğü gibi meslek mensuplarının önemli bir bölümü de dönemin tek partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi içinde çeşitli görevler üstlenmişlerdir. Mesela "Eczacılar Cemiyeti"nin altı ayda bir yapılan genel kurul toplantısı 4 Haziran 1926 günü "Beyoğlu Halk Fırkası Merkezi"nde yapılmıştır. Toplantıda öncelikle "Bursa'da Gazi Paşa Hazretleri tarafından gösterilen teveccüh (yakınlık) Heyet-i Umumiye'ye (Genel Kurul) arz olunmuş ve ayrıca Sıhhiye Vekâleti'nce meslek hakkında gösterilen müzaheretten (korumacı tutumdan) lisan-ı şükranla bahsedilmiştir". Bunun ardından vergilendirme konusundaki talepler görüşülmüştür. Bu gazete haberi aradaki organik ilişkileri açıkça ortaya koymaktadır.

²³ Hasan Duman, *Başlangıcından harf devrimine kadar Osmanlı-Türk süreli yayınlar ve gazeteler bibliyografyası ve toplu kataloğu, 1828-1928*, 2. cilt, Ankara 2000, s. 665.

²⁴ Günergun, "Osmanlı Mühendis ve Mimarları", s. 179-182.

²⁵ Okay, *Eski Harfli Mühendislik Dergileri*, s. 35-37.